

ՀՆՁՍԿ

ԲԱՐԵՆՈՂՈՒՄՆԵՐԻ ՆԱԹԱԳԻԺ

(Յօդուած երրորդ)

Մի բան, որ առհասարակ եւրօպական և մասնաւորապէս անգլիական դիպլոմատիայի ու մամուլի աչքին դժուարաւուծելի է դարձնում հայկական խնդիրը, դա — հայ ու մասմետական տարրերի միատեղի խառն բնակվելն է Հայաստանում: Եւրօպայի առջեւ այդ հանգամանքը յայտնւում է խիստ ծանրակշիռ, որով շիտթութեան մէջ է գրեցում եւրօպական կարծիքը հայկական խնդրի գործնական լուծման մասին: Դա մինչեւ իսկ մի պարագայ է, որ եւրօպական մի բանի յայտնի դիպլոմատների կարծիքով մեր խնդրի լուծումն անհնարին է դարձնում իբրեւ զուտ հայկական խնդիր: Քանի որ Հայաստանում հայ ու մասմետական տարրերի խառն կերպով բնակվելը կայ և քանի որ այդ տարրերն իրանց թւով մեծ տարբերութիւն չունեն իրարից, հետեւաբար հայերի պահանջների իրագործման ձեռնարկելով, առաջ է դառնալու Հայաստանի մասմետականների մի հարց: Հայկական խնդրին կցելով այդ վերջին կէտը և այդպիսով նրա նախկին կերպարանքը, որպէս և մասամբ նրա էութեան քաղաքական կողմը շոշափելի կերպով փոխելով, բնականաբար, նա չափազանց բարդվում է: Այլ և աւելի բարդվելով, նա առաջացնում է մի շարք լրջ առարկութիւններ ու հարցեր, որոնց անհրաժեշտ է բաւարար կերպով պատասխանել: Եթէ այդպիսի պատասխաններ չը տրվեն, յիշաւի, կարող է այդ դէպքում պատահել, որ նրա նկատմամբ այն եղբակցութեան կը յանգեն, թէ նրա գործնական լուծումն անհնարին է:

Տարակոյս չը կայ, որ մենք հայերս այդ լսելով, կարող ենք կանչել ու բողբոջ արդարացի զայրոյթով թէ — ինչպէս, ուրեմն մէկ ամբողջ ժողովուրդ պէտք է շարունակէ մնալ իր մահացուցիչ վիճակում ինչ է որ մասմետականները նրա հետ խառն են բնակվում: Թէ ինչպէս, ուրեմն մէկ ամբողջ ժողովրդի կրօն՝ դժոխային տանջանքները և առաջագիծութեան ծարաւը զրաւական չեն, որ նա ընդունակ ու կարող է ինքնուրոյն կերպով ապրելու, որ նա իրաւունք ունի ազատութեան, որ նա իրաւունք ունի փրկվելու բռնութեան ու գաղանձութեան լծից:

Այս, մենք կարող ենք մեր բարոյական իրաւունքն է այդպէս կանչել, այդպէս բողբոջել: Մենք այդ կարող ենք անել յանուն նոյն իսկ մեր մարդկային ամենասուրբ իրաւունքի — գոյութեան իրաւունքի: Բայց դա չէ հեռացնում իրականութեան մէջ գոյութիւն ունեցող մի հանգամանք, դա գործնական լուծում չէ տալիս մի խիստ փափուկ հարցին, որ կապված է մեր կեանքի հետ:

Եւրօպական դիպլոմատիան այդ հարցին ուզեց պատասխանել, սուլթանին իր ներկայացրած հախադժոււմ մըտքներով Հայաստանի կառավարման նկատմամբ դուալիզմ այն է՝ միաժամանակեայ (խումահմետական ու կիսաքրիստոնէական կառավարական մի սխաւէմ ամեն — մի նա հանգում: Բայց իր այդ դուալիզմով նա չէ կարողանում անշիտթ կերպով լուծել երկու տարրերի միատեղի խառն բնակվելու խնդիրը, չէ կարողանում որոշել նրանց յարաբերութիւնները միմեանց հետ և, հետեւապէս, չէ գտնում պատասխան մի շարք առարկութիւններին ու հարցերին: Այսպիսով նրա դուալիզմը յայտնվում է բարդ ու անգործնական: Այսպիսով նաեւ եւրօպական դիպլոմատիան ապացուցանում է իր ակարողութիւնն այդ խնդրի լուծնամ մէջ:

Եւրօպական դիպլոմատիայի այդ ակարողութիւնն արդիւնք է նրա այն սխալ կերպով կազմած գաղափարին թէ իբր մասմետական ու քրիստոնէայ տարրերը ոչ միայն խառն կերպով են բնակված իրար մէջ, այլ և այն տափճան խառն կերպով, որ իբր անկարելի է հայերին դատել մնացած ընդհանուր մահմետական ազգաբնակչութիւնից: Այդ գաղափարի անճշգրտութիւնը կարող էր ապացուցել միայն հայը՝ տեղեակ իր երկրի ներքին վիճակին, և այդ ապացուցման հետ միասին հայն է, որ կարող է լուծել այդ բարդ խնդիրը:

Իսկ նրանում է, որ հայ ու մասմետական տարրերը չեն ներկայանում իբրեւ համանման մի բազմութիւն ինչպէս զանազան գոյների սխեմ, այլ աւելի շուտ նրանց կարելի է նմանեցնել ընձառիւծի մորթին. հայերն ու մասմետականներն սպրում են բոլորովին զատկաւ խմբերով: Հէնց այդ հանգամանքի պատճառով միանգամայն դիւրին ու միակ ելք, որպէս և անհրաժեշտ միջոց է ներկայանում տալ հայերին ու մասմետականներին անղական կատարեալ ինքնավարութիւն, խանգարանք ու ապակք չը հանդիսանալով ոչ ոքի իրաւունքներին: Թիւրք կառավարութիւնը, ամեն կերպ ձգտելով նոյնամանեցնել երկիրն իր բնակիչներով, միշտ ձիգ է թափել ի հարկէ, այնպէս կարելի ու սահմանադէլ նահանգներն ու սանջակները, որ հայերը չըջապահված լինեն մասմետականներով և կամ միատեղ նրանց հետ: Բայց այդ հանգամանքն արդէն ինքն ըստ ինքեան ընկնում ու չքանում է, եթէ նահանգների ու սանջակների մէջ մտցվեն կանոնաւոր ազգաբնակչան սահմանադէր, որ արդէն աւելի բնական ու զիւրիկ կը լինի: Եւ այդ անելով, մասմետական ու հայ տարրերի խառն բնակվելու հարցն, ուրեմն, ստանում է իր բնական ու կանոնաւոր լուծումը:

Մենք վերն ասացինք, որ պէտք է պահպանվէ եր-

կու տարրերի էլ իրաւունքները, տալով նրանց իրանց տեղական ընդարձակ ինքնավարութիւնը: Մինչեւ մի յայտնի աստիճան հնուց ի վեր հայերն արդէն ունեն իրանց համայնական ինքնավարութիւնը, ըստ որում ունենալով հոգեւորական պաշտօնեաները, մինչեւ անգամ մի քանի վայրերում իրանց ներքին կառավարիչներն ընտրւում են հասարակութեան կողմից: Ներկայ պարագայում, ուրեմն, պէտք է ընդլայնել այդ իրաւունքները և համայնքներին տալ իրաւունք ընտրել առհասարակ իրանց բոլոր պաշտօնական տար անձերին, այսինքն իրանց տեղական վարչութիւնը, իրանց ոստիկանութիւնները, որպէս և կատարեալ իրաւունք իրանց բուն տեղական գործերի կառավարութեան ու տնօրինութեան: Եւ այդ միջոցով հնարաւոր կը լինի անձնական ու կայքային ապահովութիւնը: Նոյնպիսի տեղական ինքնավարութիւն պէտք է ունենան նաև նահանգները, որ և համայնական ինքնավարութեան հետ միասին կը հանդիսանան իբրեւ գարանտիա (երաշխատութիւն) ու պաշտպան որպէս հայկական, նոյնպէս և մասնատան շահերի հէնց այն երկու գէպընձն էլ, երբ դրանցից մէկը կամ միւսը փոքրամասնութիւն է կազմում իրան շրջապատող օտար (այսինքն հայ կամ մահմետական) տարրերի մէջ:

Բայց այստեղ մենք շտապում ենք իսկոյն և եթ առաջ բերել հետեւեալ առաջնակարգ ու հիմնական պայմանը: Այդ համայնական ու նահանգային ինքնավարութիւնը, սակայն, միայն այն ժամանակ կարող է նշանակութիւն ունենալ, երբ թէ աղքատին, թէ կրօնական, թէ նիւթական կողմերից անխտիր կերպով ամեն բազմաթիւները (citoyen), ամեն անձեր հաւասար կը լինեն օրէնքի առջեւ, ընդարձակ ու անարգել կերպով վայելելով հետեւեալ իրաւունքները. — Իրաւոր Օրէնսդիր ընդհանուր ժողով, որ ընտրւում է ամենքի կողմից՝ ուղղակի, ազատ և ընդհանուր ընտրողական իրաւունքով և ուր ընտրելի են ամենքն առանց դասակարգի, կրօնի ու ազգային խտրութեան. մամուլի ու խօսքի, խղճի ու ժողովների, ընկերութիւնների ու ընտրողական կատարեալ ազատութիւն. անձի, բնակարանի և անհատական ազատութիւններ, դատարանական ձրի գործողութիւն, ընտրված ու պատասխանատու դատաւորներ. բոլորովին զատել կենդեցին կառավարութիւնից. այս վերջին պայմանն արդէն գոյութիւն ունի մեր եկեղեցական կանոններում և գործադրւում է մեր մէջ հնուց ի վեր, ըստ որում եկեղեցին պահպանւում է յաճախող ծուխի կողմից:

Ահա այն minimum (առնուազն) ծրագիրը, որ եւրօպական դիպլոմատիայից պահանջւում են հայերն իբրեւ անմիջական ու գործնական և միևնոյն ժամանակ ամենատարրական ու անհրաժեշտ պայմաններ լուծելու այժմ հայկական խնդիրը, որպէս և մահմետական ու հայ տարրերի խառն բնակվելու հարցի միակ ելք: Ահա այն ծրագիրը, որ այսօր կարող է բաւարարութիւն տալ հայերի գէթ անմիջական պահանջներին, խաղաղացնել երկիրը և տալ նրան միջոց առաջագիմելու: Եւ հայերը պէտք է շարունակ ձգտեն դէպի այդ մօտակայ նպատակը, ձգտեն ամբողջ եռանդով, ամբողջ ուժով թափելով իրանց արիւնը, զոհելով իրանց կեանքը, խնդրաւորով տանջանքների, կոտորածների առջեւ և կախաղանի տակ, մինչև որ ի վերջոյ ձեռք կը բերեն իրանց իրաւունքներն ու ազատութիւնը և կամ՝ կընկնեն որբ պատերազմում:

Հայաստանը պէտք չունի վերելից չլրացած մի թրջութի կտորի՝ ինչ-որ բարենորոգումների բեկոր-

ներով խծրծված, այլ նա պէտք ունի իր կեանքի արմատական վերակազմութեան ներքեւից:

ՄԵԼԻՆԵ ՊԵՏԻՎ

Վերջին լուր Կ. Պոլսից. — Սմայիս (յուշիս) 11-23-ին, կիրակի իրիկուն, ժամ Ը. Թ. 1-ին, Հնչակեան Կուսակցութեան երկու թէոօրներու ձեռքով ուժովերի երկու հարուածով մահացու կերպով գլխէն վիրաւորվեցաւ հանրածանօթ մատնիչ Մկրտիչ Թիւթիւն ճիւղի:

ԹՎ ԹՆԿՆՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՏԵՂԵԿՎԵՐՆԵՐ ՏԵՐՈՅԻ *)

ՏԵՂԵԿՎԵՐՆԵՐ ԵՆԿԻ-ԲԵՐՅՈՒՆԻՆԻ ԽՆՈՒՍԱՅ ԳԱՒԱՌԻ.

1893 թուի մայիսի 10-ին Մահմուտ աղայի որդի Հիւրրի աղան իր հետ եղած մարդիկներով եւ ուրիշ մի քանի երեւելի աւագաններու հետ միասին, գիշեր ժամանակ յարձակեցան գիւղիս մօտ մակաղուած գիւղի ոչխարներու հօտին վերայ, պահապան երկու հովիւները բռնելով կապեցին, մորակի շատ հարուածներ տալէն յետոյ՝ 100 ոչխար բռնեցին տարան եւ ապա մօնելով Կարօյի գոմը, Կարօն կապեցին սիւնին եւ գոմէն բռնեցին տարան նորա 10 հատ լուծկան, մատակ: Հետեւեալ առաւօտ գնացին, կառավարութեան բողոքեցին. բողոք աւագակութեանց համար, բայց մեր բողոքի ձայնը լսող չեղաւ:

Յունիս 20-ին Ալի աղայի զրգմամբ Բօսնիայ Մուրատ աղան եւ իր եղբայրը տասը զինեալ ձիաւորներով յարձակեցան գիւղիս հօտի վերայ եւ սկսան հրացանաձգութիւն գիւղի վերայ: Նոցա հրացանի որոտումէն վախեալով մի քանի յղի կանայք վիժեցին: Բռնեցին տարան 70 ոչխար, 15 եղ, 20 կով եւ 6 գոմէշ: Այս մասին ալ իսկ յն կառավարութեան բողոքեցին. բայց կրկին անգամ անլսելի եղաւ մեր բողոքի ձայնը:

Այդ դէպքէն վեց օր վերջ՝ Զուկի աշիրաթէն Հորս զինուած ձիաւորներ, գաշտի մէջ աշխատող գործաւորներու վերայ յարձակելով, ձեռնեցին ու մարակեցին երկու բողոքները եւ նոցա բողոքը միասին կապելով՝ իրենց հաւանած 10-ը եղ ընտրելով բռնեցին տարան. մեր բողոքի ձայնը այս անգամ ալ լսելի չեղաւ:

Մի ուրիշ անգամ, նոյն դէպքէն մի քանի օր անցած, Դերիկի Խոմայի 17 զինուած մարդք հետ յարձակեցաւ Առաքելեան Յակոբի գոմի վրայ, ուր ծառան սիւնին կապելով եւ բերանն ալ յարգ լեցնելով բռնեց տարու երեք եղ: Այս տեղէն դուրս գալէն յետոյ գաշտի մէջ յարձակեցաւ Թովմասեան Յակոբի եւ Տոնիկեան Յակոբին վերայ, առաջինը բռնելով այնքան ծեծեց, որ ամբողջ մի տարի անկողնի ծառայեց ու մինչեւ օրս ալ դեռ եւս տկար է. իսկ երկրորդին մինչեւ անգամ մարմնուն վերայ բացաւ մի քանի վէրք խանչալի հարուածներով. մեր բողոքը կառավարութեան կրկին անլսելի եղաւ:

Վեկտեմբերի 20-ին Բէլէգքի աշիրաթէն Խալիս եւ իր եղբայրը Մասիտօն 20 զինուած ձիաւորներով յարձակեցան գիւղիս վերայ ու մօնելով գիշեր ժամանակ Խուրշուտի գոմ, սկսեցին հրացան պարպել տան վերայ. մի եւ նոյն ժամանակ մի քանիները մասն տուն, տան միջի բողոք կահ կարասիները կողոպտեցին, կինն ալ բռնաբարեցին, իսկ մի քանիսն ալ գոմէն բռնեցին տարան եղներն ու կովերը,

ապա յարձակելով գիւղի ոչխարներու վերայ ու հո-
վելը սպաննելով բշեցին տարան ոչխարի գրեթէ կէսը:
Այդ մասին անմիջապէս բողոքեցինք կառավարութեան,
լսող չեղաւ մեր գանգատին:

1894 թուի գարնան Աթուրատ աղայի եղ-
բայրը իր 7 զինուած ընկերներով ցորեկ ժամանակ յար-
ձակեցաւ դաշտի մէջ արածող ոչխարներու վերայ, մի
հրացանի գնդակով հովիւներէն մէկը վիրաւորելով, միւ-
սը սպաննելով բշեցին տարան 60 ոչխար եւ 90 ոչխար
ալ խտրէի մէջիսի անգամ Մահմուտ աղայի որդի Շքօն
բշեց տարաւ, որ յիշեալ աւաղակի ընկերներէն մին էր:
Երբ բողոքի ձայնը կառավարութեան ականջին անխելի
եղաւ, ինչպէս եւ միշտ:

Սեպտեմբրի 4-ին Հասնանցի աշիրաթէն Թաթտի
ու խալիլ իր մարդկանցով, որ կը բաղկանային 27 զին-
ուած ձիաւորներէ, գալով գիւղս իբրեւ հիւր իջան ուե-
սի տունը: Երբեք մի ոչխար մորթել տալով իրենց հա-
մար համադամ կերակուրներ պատրաստել տալով ուտե-
լէն յետոյ, հեծան գիւղիս ձիաները եւ հեռացան, իսկ
իրենց ձիաները թողուցին նոցա տեղ, մի երկու օր յե-
տոյ մարդ էին խրկել, թէ մեր ձիաները տուէք: Դէնք ալ
պատասխանեցինք թէ ըսեք մեր ձիաները եւ տարէք ձե-
րինները: Եւ պատասխանին վերայ բարկանալով յարձա-
կեցան գիւղիս վերայ եւ սպաննեցին կրակի մատնել եթէ
ձիաները չը տանք: Եւնք ալ վախնալով ձիաները յանձ-
նեցինք նոցա, որոնք թողին ու հեռացան: Դեր բողոքը կա-
ռավարութեան անխելի եղաւ:

Եկ ուրիշ անգամ կրկին մեր գիւղի վերայ յարձա-
կելով նոյն մարդիկ, տարան 40 լաւ լծան եղ եւ 2 գոմէշ
ու յաղթական խաղեր կանչելով գնացին:

Երբ գրացի Աւտի անուն քիւրդի տղաները գիւղիս
Սրգոյի արտը հնձեցին իրենց վարձով, իրենց վարձքն
ստանալէ յետոյ իբրեւ հարազատ եղբայրներ կիսեցին թէ
ցորեն եւ թէ յարգը: Գարձեալ յիշեալ Աւտոյի որ-
դին Իսմայիլը Սրգոյի խոտի գէղը բռնի կերպով առնե-
լով կերցուց իւր անասուններուն: Երբ այդ մասին կը
պատրաստուէր գանգատելու կառավարութեան խանչալով
յարձակեցաւ Սրգոյի վերայ, սկսեց հարուածներ հասցնել
մէջքին, գլխին, ոտին անխնայ: Խեղճ մարդը հաղիւ կրո-
ցաւ կիսամահ ընկնել իւր տունը:

Ոյն Իսմայիլ իր խմբով մարթինի դարներու սպանա-
լիքներով խարապուտախն երկու ցորենի շեղջը տարաւ
առանց մի կօտ իսկ թողնելու ցորենի տիրոջ: Դեր բողոքը
նորէն անխելի մնաց կառավարութեան առաջ:

Վերոյիշեալ Թաթտի մարդիկը ցորեկով յարձա-
կեցան Գալէ անուն մարդու մը վերայ որ դաշտին մէջ
աշնանացանով կը պարապէր: Իւր չորս եղները, որոնք
իւր միակ ապրուստի աղբիւրն էին, արձակելով լուծէն
բշեցին տարան:

Այս աշնան հարկահաւաքելու համար եկող Հիւսէ-
յին աղայ անունով ոստիկանապետը Ղազար անուն խապ-
զիմալին ծեծեց թէ ինչու դուն ապառիկներու ճիշտ թի-
ւը ցոյց չես տար, իսկ նա վերոյիշեալ Իսմայիլի ապառի-
կը ցոյց տուաւ: Վերջինս կատաղած յգու հայ լինիս ու
իմ ապառիկը ցոյց տաւ՝ ըսելով՝ երեք եղբայրները
միասին յարձակեցան խապզիմալի վերայ, սկսեցին դա-
շտներով չարաչար հարուածել առանց խնայելու: Ա-
կանատես ոստիկանները ծիծաղելով ձեռքերէն խլեցին
մահամերձ խապզիմալը, առանց մի բան ստելու նոցա:

Իսկուրք օղլու Բեճէպ աղան տուրք հաւաքելու հա-
մար գիւղս գալով սկսեց ալաւելի անգթութեամբ տուր-
քը ժողովել: Ետոյ 15 ձիաւոր զօրքերով բռնի 4 օս-

մանեան լիւրաւ 10 կօտ ցորեն կաշառք առան ժողովուր-
դէն եւ իրենց ձիաներուն կերցուցած առատ խոտի, դա-
րու գինը առանց վճարելու թողին գնացին: Սոցա հետ
եկող մուհաճիր Մահմուտ ոստիկանը իր ընկերներու հետ
գիւղէն դուրս գալու ժամանակ գիւղէն մի քանի մար-
դիկներ իրենանց ձիերու ասպանդակներէն կապելով հե-
տերին մինչեւ խօզու գիւղ տարան, որ գիւղէն մի ժամ
հեռաւորութեան ունի եւ այնտեղ հասնելով երեքական
ոսկի կաշառք առնելով բաց թողուցին:

Աշնանս Կարինէն Մուշի ու Սասունի վերայ գնա-
ցող հետեւակ զօրքերու համար տեղւոյս դայմագամ Զիւ-
այ բէկը գիւղս ոստիկաններ խրկեց սայլ հանելու, որ-
պէսզի զօրքերը վրան նստեն մինչեւ Մուշ: Եւ ոստի-
կանները երկու օսմանեան լիւրա մեղմէ կաշառք առնե-
լէն յետոյ հեռացան գիւղէն:

1894 թուին ձմեռը նուֆուսի (գլխահարկի) պաշ-
տօնեաներ Ապտիւլ-Հէքիմ եւ Ֆաղուլահ Էֆէնտի եւ
կարուածքի պաշտօնեայ Համսէտտին Էֆ. գիւղս գալով 13
օսմանեան լիւրա կաշառք առին, որովհետեւ եթէ չըտա-
յինք այդ գումարը այն ժամանակ մանչ չընկեցած տե-
ղերնիս մէկ կամ երկու հատ կը նշանակէին եւ անոնց
ալ նուֆուսի տուրք կը գրէին եւ կամ մեռածները զայտ
չէին ընել բիւթիւկի մէջ: Գարձեալ Այեազ-բէլ Ալի ա-
նուն ոստիկանապետը գիւղս եկաւ հարկ հաւաքելու: Հա-
կը հաւաքելէն յետոյ 25 ոսկի կաշառք առնելով հե-
ռացաւ: Եթէ այդ գումարը չը տայինք ամիսներով կը մնար
գիւղիս մէջ եւ շատ միսաներ կը հասցնէր մեզ: Եւնք
պէս դայմագամ բէկը 12 ձիաւորով գիւղս գալով գի-
շեր ժամանակ մէկ գիշերուան մէջ հաւաքեց տուրքը եւ 4
օսմանեան ոսկի ալ կաշառք առաւ: Սա իր հետ սովու-
րութիւն ունի պատգուներ աշուղներ, որոնք լպիւր խօս-
քերով պանաղան ականդրութիւններ կընեն մեր կանանց
եւ աղջկանց, եւ այդ կը կատարուի դայմագամի առաջ:

Փետրվարի 4-ին միւլաղիմ Օսման աղան գիւղս դա-
լով օրինաց հակառակ սկսաւ շատ անօրէնութիւններ գոռ-
ծել: Կանչեց խապզիմալ Պուտախեան Ղազար որ մեծ-
լիսի անգամ է եւ պահանջեց անորմէ, որ ցոյց տայ պոսխիյա
մնացածները, որի գումարը կը հասնէր 150 ոսկու: Եւ
փողի մեծ մասը, ինչպէս առաջ ալ յիշեցինք, կը մնայ
Իսմայիլի վերայ, իսկ մի փոքր մասն ալ գիւղացոց վերայ,
որոնք գաղթեցին վաղուց գիւղէն: Ղազարը ցոյց կուտայ
այս անգամ ալ Իսմայիլը, բայց գաղանաւորտ ոստիկանը՝
ղէ, ձեզմէ՝ հայերէդ կուղեմ այդքան փող: Վերջինս կը
պատասխանէ, թէ տուր մեզ մի գիր, մենք այդ փողը մեզմէ
հաւաքելով կուտանք, միայն ինչ որ կը պահանջես գրով
պահանջէ: Բայց ոստիկանը առանց լսելու կսկսի անխնայ
ծեծել, հայհոյել, թէ դուք բոլորդ ալ տերութեան թշնա-
միներ էք, այդ փողը ձեզմէ պիտի առնեմ: Խեղճ Ղազարը
5 ոսկի կաշառք տալով հաղիւ կարողացաւ ազատուիլ:
Յիշեալ ոստիկանը ձի նստաւ որ Ղարաչոպան գնաց, դեռ
եւս գիւղէն չէր հեռացեր, երբ յիշեալ Իսմայիլը իւր եղ-
բայրներով կրկին յարձակեցաւ Ղազարի վերայ եւ խան-
չալով 6 տեղէն վիրաւորեցին: Այդ մասին բողոքեց կառ-
ավարութեան, բայց ձայնը լսող չեղաւ: Եւ երբ Օսման
աղան յետ վերադարձաւ, իւր հետ առնելով յիշեալ Ղա-
զարը բերդ տարաւ եւ բանտարկել տուաւ, մինչեւ որ վե-
րինս 3 ոսկի ալ տալով ազատուցաւ:

ԽՈՒՐՇԱՆԻՑ:

ԳԻՏԱԿԱԳԻՐ ՍԱՆՆՈՑ

մասնա յիշեալ ոստիկանի կողմէն որ եղաւ եւ լռեցաւ:

կարծեցինք թէ Սասնոյ այն փոքր մաս որ ազատուաւ թնթանալով թնթերու առաջեւէն, այլ եւս կրկին կոտորում պիտի չըլլայ, մանաւանդ որ Եւրոպացի քննիչներ եկան. կարծեցինք թէ երկրի սիրուն եւ իրենց թագաւորաց սիրուն համար պիտի շատ քիչ իրենց հովանաւորութեան տակ ապահով ապրինք օսմանեան կրկին ծնունդէն եւ ապա արգարապէս այդ դատը պիտի կատարուի եւ ամեն մարդ ազատ պիտի ըլլայ, երթայ եւ զիւր ցաւերն բողբոջէ: Սակայն ընդհակառակը, ատոնք գալով օսմանեան ծնունդ հետզհետէ բարձրացաւ, մեծցաւ, գրեթէ այս անգամուան ծնունդ այս գերութեան մէջ գերազանցեց այն սաստիկ կոտորում որ եղաւ ամբողջ Սասնոյ եւ Տաւրիկայ վրայ:

Ահա պատճառն ինչ է, որ օսմանեան կառավարութիւնն նորէն իրեն դաւանաբարոյ բարկութիւն Սասնոց վրայ նետեր է, թէ յիշմ պիտի գաք ըսէք թէ քիւրտերն են ըրեր, կամ զձեզի ալ ձեր նախնեաց պիտի հասցնենք: Այսպէս ամեն օր կը չարչարեն եւ կը նեղեն: Մշոյ ամբողջ ճանապարհաց վրայ ոստիկաններ կը հսկին եւ չեն թողուր որ Սասունցի մը Մուշ երթայ եւ իրեն բողբոջ կատարէ, եւ եթէ մէկը յանկարծակի գոյ Մշոյ քաղաք, ճանապարհին կամ քաղաքի մէջ պիտի ձիւրաւակալուի կամ թէ անոնց ըսածի պէս պիտի խօսայ, կամ թէ պիտի քննասուի եւ կամ այնպէս ձերբակալուած կը մնայ բանտին մէջ, ինչպէս այսօր կը կենան բանտին մէջ Սասնոյ Սէմալ գիւղէն երկուս, մին Աւագ Մարգրիտան վերաւոր ուսած անձը 34 սուրիի հարուածով, միւսն Վաթէն Եղիազար անունով անձը, որ ստիպեր են թէ երեք քննիչներուն խօսացէք թէ քիւրտերն են ըրեր, չէ թէ օսմանեան կանոնաւոր զօրքը, իսկ անոնք որ չէին կրցեր ուրացեր զիրենց ճշմարտութիւն եւ քննիչներուն ամեն ինչ ճշդապէս եւ բառ առ բառ խօսացեր են, ահա այսօր բանտին մէջ կը չարչարուին դառն կերպով: Նմանապէս Աղբի գիւղէն չորս մարդեր գնացին բողբոջելու համար. անոնք մէկէն կորսնցուցին. չինք գիտեր հաստատ ուրիշ հեռու քաղաք տարեր են, թէ ամենքը մէկէն սրէ անցուցեր են: Արգէն մի քանի ուրիշ մարդիկ կան որ բողբոջին սրէ անցուցեր են ճանապարհին բռնելով. ատոնցմէ մէկուն անունն Վիրակոս է եւ միւսներուն տակաւին չենք գիտեր թէ Սասնոյ որ գիւղերէն են. նմանապէս մի քանի կանայք ալ այդպէս ըրեր են, միայն մին հիմայ ծանօթ է որուն անունն Սարոյ է. այս Վերիկիւզան Ալիանցից գիւղէն է, Էթիկի անունն Աբրէ է: Նմանապէս Շէնրգ գիւղէն այսօր տասը անձեր կը գտնուին ձերբակալուած իրենց ճիշտ խօսալուն համար քննիչներուն: Միայն Սասնոյ մի քանի անձեր հասան, իրենց բողբոջ խօսեցին եւ գիշեր ատեն փախան, ձեռքերնին չինկան: Անոնք ալ այս ձեռով հասան քննիչներուն. օսմանեան ոստիկաններ առաջ ձերբակալեցին ու շատ չարչարանք տուին. անոնք պատասխանեցին թէ զմեզի մի չարչարէք, ինչպէս կուզէք, այնպէս երթանք խօսանք, անոնք երկայն բարակ սկսան զանոնք համոզել եւ ուղարկել. իսկ երբ նոքա քննիչներուն առջեւ հասան սկսան համարձակ կերպով ուղղակի կոտորածի ինչպէս ըլլալը պատմել: Այս մարդիկներն են Դաւիթ Մարտոեան, Սիմոյ Պողոսեան, Սեմալեան Սագոյ, Գորգէեան, Շէնրգի, Արթին Մարգէեան, Վիրակոս, Հէպոեան, Սըրգոյ Օսէեան Վալեցի: Վերջ ի վերջոյ օսմանեանք իմացան անոնց ինչպէս խօսալ քննիչներուն, ուղեցին զայն անձեր կորսնցնել որ օրինակ ըլլայ ուրիշներուն, չըլլայ գան ուրիշ ատեն եւ այսպէս խօսան, իսկ նոքա իմանալով մէկէն խոյս տուին եւ եղաւ այս տաս անգամ, որ ատոնց ետեւէն կուգան Սասնոյ աւերակաց մէջ կը պտտին բռնե-

լու եւ տանելու: Մէկ ալ կը չարչարեն, կը նեղեն, կըսեն թէ եկէք ըսէք թէ աշիրաթներ ըրեր են չէ թէ զօրքեր ըրեր են սուլթանի հրամանաւ, եւ կամ թէ չէք գար, ստորագրութիւն տուէք մեզի, թէ մեր խօսածներ սուտ են, ասոնց համար մեծ չարչարանք տուին: Խուլբայ կողմէն Սալի աղան եւ Դաւիթ Էֆէնտին 40 ոստիկանով մաս մը ստակով սրտերնին շահել, մաս մը չարչարանքով, շատ մարդիկ այս իրենց վախէն ուրացան զիրենց Աստուած: Այն անցաւ. Սասնոյ կողմեր որ գեռ եւս երկու հարիւր անձի չափ կը կենան իրենց աւերակաց վրայ, այս մարտի մէկին խթանաւոր աղան, երկուսից եւ միւլաղիմ Հուսէյն աղան 30 ոստիկանով եկան. այնտեղ գտնուողք փախան, զի սկսեր էին կիներ չաչարել. մէկ խնդրագիր կը կազմէ եւ կսկսի գոռալով թէ «կեղին պարմազարընի պաւ քաղաքն ուսղընա յստին». այսինքն եկէք զձեր յատեր այս թուղթին զարկէք. իսկ կիներ եւ մանր տղաքներ կը դիմադրեն, կըսեն՝ «չենք գիտեր թէ ինչ է այն թուղթի մէջ որ գանք զմեր մատներ զարնենք»: Խթանաւոր կը բարկանայ, կը հրամայէ որ բռնի բերեն եւ ըստորագրեն: Այն ատեն ոստիկաններ կը զարնեն կանայք եւ կը բռնեն մի քանի կիներ երեսի վրայ կը քաշեն եւ կտտի պեն մատներ այն կազմուած թուղթին զարկել: Այս կնիկներ ի անուններն են՝ միոյն Շուշիկ Շէնրգ գիւղէն Արթինի կին, մին Սեմալա Նիղոսի կին, մին Մայտէ Թորոսի կին եւ այլն եւ այլն, նաեւ քանի մը տղաքներ ալ կը գտնուին, որք չէին կրնար փախել. անոնք ալ կը բռնեն եւ զանոնք շատ մը չարչարելէ վերջ՝ բռնի զանոնց մատներ ալ վրայ կը զարկեն: Կացնին Հատախու կողմեր եւ զԳիւղաշէն եւ զՇուշիամբէր գիւղեր ալ այսպէս կը նեղեն եւ կստորագրեն զայն թուղթ, որ տակաւին չենք գիտեր թէ ինչ գրուած է անոր մէջ, միայն մենք այնպէս կը կարծենք, որ ուրիշ անգամուան պէս այնպէս մազաթա մը կազմեր են, թէ ահա աշիրաթներ ըրեցին զմեզ այսպէս, չէ թէ կանոնաւոր զօրքեր, որ բողբոջին անիրաւ ու սուտ է:

Այո, տիարք, թէ որ օսմանեան գազանային վայրենի երկիւղէն մենք գանք ու ըսենք թէ քիւրտեր ըրած են, չէ թէ օսմանեան զօրքեր, այն ժամանակ ճակատագիրը մեր ստախոսութեան համար զմեզ պիտի պատժէ, եւ Սասնոյ լեռներ, սարեր, քարեր, եւ փայտեր պիտի պողան թէ Սասուն որ ներկուաւ արիւնով, օսմանեան կանոնաւոր զօրքերն են ըրեր, չէ թէ քիւրտեր:

Այս հարիւրապետ խթանաւոր եւ միւլաղիմ Հուսէյն աղան իրենց ոստիկաններով կացնին Հատախու քով գիւղայնտեղ կը չարչարեն զմիւլաղի, եւ մի քանի մարդ բռնի կը տանին իրենց հետ Մուշ՝ երթացած ժամանակ իբր թէ ձիւն է իրենց ճանապարհ բանաւ. երբ Արդայ ձոր կը հասնին, հայեր, որ առաջ կը գտնուէին, ձիւն կը կոտորի եւ լեռան մէջ կինկնայ նոցա վրայ, զանոնք կսպաննէ: Միոյն անունն է խաչոյ Սիմոնեան եւ միւսինը Վերակոս Մարկոսեան:

Սուգենք նաեւ յիշել Աղբի գիւղի մարդոց անուններ որ կորսուած կը կենան. Օհան Սիմոնեան, Սիմոյ Մովսէսեան, խաչոյ Վերակոսեան, Մուրատ Պողոսեան. իսկ Շէնրգու գիւղի ձերբակալեալք՝ Աբրոյ եւ եղբայր նորա Գուռձոյ Գորգէեան, Մանոյ Նիկոնեան, Արթին Ղուկասեան, Արթին Պետրոսեան եւ այլն. ատոնք ձերբակալուած կը կենան:

ՓԱՅԼԱԿ ՍԱՍՈՒՆՑԻ:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԳՈՍԵՐ ԳԻՒՂԻ

Յայտնենք կառավարութեան մեղ տուած չարչարանքն

տառապանքն եւ այլ ինչ հարստահարութիւնքն, որով զմեզ ճնշեր են, որոյ առթիւ գիշեր ցորեկ չարաչար կը ծառայենք մերկ ու բոլորիկ եւ կտոր մը սեւ հացի կարօտ: Ատորմէ զոտ, մենք խեղճ անկեալ ազգ մը, ունէինք մէկ մէկ փորձիկ սրբատուն եկեղեցի, որ հին նախնեաց օրով շինուած էին. ան ալ Մշեցոյց մեծ տաճկաց ծառաներ զիրենց իշուան մէջ մտցնելով իշու աղբ լեցուցեր են, զփայտէ տաճարն ալ ջարդելով վառեր են եւ փոշի դարձուցեր, զվարժատունն ալ զապիթներ, այսինքն խառնտար, Մհէ չափուշ եւ այլ ուրիշ անձինք, որ գիւղ կուգային օտաներ չէին նստեր, այլ կըսէին իսկ զօրըօրինան վարժատունն պիտի նստենք: Զխեղճ չօճուքներ եւ զիրենց վարժապետ դուրս ձգել կուտային, իրենք ներս կը նստէին, հայհոյանք գեղացւոց տալով ըսելով թէ դուք ընկերութիւն էք. այդպէս պատճառ բռնելով զվարժապետ Ղուկաս եւ ոէս Օհաննէս բռնեցին զընկեցին Բաղէշ, մաքս (բանտ) ըրին, որ այժմ ալ յիշեալ երկու անձինք մերկ եւ անօթի բանտ կը բաշեն եւ իրենց ընտանիքն ալ խեղճ անտէր մնալով, ոմանք փախչեր են դէպի Տիարապէր, ոմանք ալ որ այստեղ մնացեր են խեղճ անօթի եւ պարտքի տակ ճնշուելով կը մեռնին: 500 զուրուշ ալ յիշեալ երկու անձէն առան որպէսդի թողնեն ու չը թողուցին: Ասկից յետոյ զՍարգիս քահանան, զՏոնիկ իշխան եւ Ասլազ անունով երեք անձինք՝ բռնեցին երեք ամիս, 600 զուրուշ առան թորկեցին. պատճառ՝ ընկերութիւն էք կըսէին: Գարձեալ քանի մը օր վերջ կրկին գիշեր մը գիւղիս վտայ բռնեց Մհէ չափուշ տաս նափարով մէկտեղ. 1300 զուրուշ առան եւ կրկին զՏոնիկ իշխան եւ Կիրակոս անունով երիտասարդն ծեծեցին, իշխանին սմէլ քաշեցին եւ զերկուսն ալ տարան Մուշմաքս ըրին. քանի ամառ չափ ծեծեցին, չարչարեցին եւ երկուսն ալ մեռցուցին: Մի անգամ ալ հարկապահանքներ գիւղ եկան զմարդիկ բռնեցին ծեծեցին, վրանին տաք եւ պաղ ջուր լեցուցին. յետոյ ինկան տուններ, ամաններ կը ջարդէին, մարդ գտնելով կը բռնէին կը ծեծէին, այդ պատճառաւ տուն մը մտան, մարդ այնտեղ չը կար, կնիկ վախնալէն դուրս փախաւ, երեսան կրակն ինկաւ մեռաւ: Հետեւեալք են ամեն կողմէն մեղ տուած փնասներ եւ հարստահարանք:

50 զրշ. Չաչան Սատրլէն եւ Եասին թահսիլաթճիք վէրկի ժողովելուն գեղ գալով զմարդիկ ծեծելով եւ ըսելով թէ ընկերութիւն էք եւ զկրօնքիս ալ անարգելով՝ առան:

45 զրշ. Թահսիլաթ Պատրիսան եւ Հուսնին առան գեղիս մէջ պատելով աման ջարդեցին եւ զմարդիկ իրարու կապելով՝ երեսին կը թքնէին ըսելով թէ դուք ճանֆէտայ (անձնուէր) էք:

65 զրշ. ինթիլալի մամուր Մըստաֆէն եւ Հուսնին առան ըսելով թէ դուք ընկերութիւն էք, ձեր կաթը խալալ է որ կտրենք զձեզ:

30 զրշ. եւս կրկին Չաչան Սատրլէն առաւ իլավայի վախ վրանիս ձգելով եւ կնիկներ ծեծելով մաքս ըրաւ. կառավարութեան բողոքեցինք, երբէք չը լսեց:

43 զրշ. Ռախթորներ գիւղիս մէջիս Տոնիկ անուն անձը ծեծելով իրմէ առան, ըսելով թէ դուք Գոմեցիք ընկերութեան կեդրօն էք, պէտք է բոլորդ սրէ անցնիք:

25 զրշ. մաֆեայ սանտուխի մամուր Մըստաֆէն առաւ զմարդիկ սիւններուն կապելով պաղ եւ տաք ջուր վրանին լեցնելով:

35 զրշ. վէրկի մամուր Մուշտախ եւ Խպրահիմ զմարդիկ եկեղեցիէն ծեծելով՝ բերաւ կապեց չուանով՝ երեսուն թրիք բռնելով՝ առաւ:

60 կոտ գարի մամուր Նատին եւ Խպրահիմ՝ առան,

ըսելով թէ ձեր հրմանի աղբին կտրելու ֆէրման ելեր է պէտք է որ կտրենք:

48 զրշ. Թահսիլաթ Խսմայիլ եւ Խսլամ՝ թահսիլաթ գալուն 1000 զրշ. ժողովեցին եւ զվերոյիշեալն իրենց խաչայ փարասի առան:

74 կոտ գարի մամուր Մստաֆէն իր ընկերներով մտաւ գեղի մէջ, իրեն հանդիպող մարդիկ կը զարնէր եւ սուրբ խաչ կանարդէր, առաւ զվերոյիշեալն:

90 զրշ. միւլազիմ Հասան աղէն եկաւ գեղ չորս ձիաւորներով շաքաթ մը նստեցաւ, երեք մարդիկ ծեծելով սիրտ չէր հանգստեցու, նափարներուն հրաման տուաւ թէ գնացէք գեղ, ձեր գէմ՝ եշող կնիկ եւ մարդ ծեծեցէք եւ աման ջարդեցէք. զվերոյիշեալն առաւ:

94 զրշ. Պատրիսան եւ Հուսնին զապիթիսներն առան կնիկներ ծեծելով եւ անհամար անարգանքներով անարգելով:

140 զրշ. մի Խալոյ անուն զապիթիս առանց թահսիլաթի գալուն՝ եկաւ գեղ, զմարդիկ ծեծեց, ըսելով թէ յեղափոխական կայ ձեր մէջ, կնիկներ ծեծեց մաքս ըրաւ եւ զայս վերոյիշեալ ստակն առաւ:

75 զրշ. Տուրսըն Խալոն եւ Ալին եկան թահսիլաթի գեղ, 35 տարւոյ նախիրէն ձղեցին տարան, յայտնապէս շուկան ծախեցին, զվերոյիշեալն իրենց պատեալով առան:

118 զրշ. նաֆեայ սանտուխի մամուր Տալֆուրն առաւ իրեն պատեալով, բէյսին եւ մէջիսներուն հայհոյելով սուրբ կրօնք եւ խաչ անարգելով:

130 զրշ. մի մուտիւր պատեալով առաւ, երեք լուծք գեղէն ծախեց եւ խեղճ գեղացիներ զարմանալի ճնշուանքով ճնշել տուաւ:

60 զրշ. Նատիր օնպաշին թահսիլաթի գալուն առաւ պատեալներ իրեն եւ զմէջիսներն ալ կիսամահ ընելով:

100 զրշ. Չաչան թահսիլաթէք առան իրենց պատեալով, գեղ պատելով զկնիկներ կը ծեծէին եւ կրօնք կանարգէին ըսելով թէ ընկերութիւն էք:

80 զրշ. Խալոյ եւ Հասանոյ անուն թահսիլաթէք առան իրենց պատեալով շատ նեղութիւն եւ չարչարանք տալով խեղճ գեղացւոց:

70 զրշ. Չաչան եւ Սատրլէն երկու անգամ թահսիլաթի գալուն առան, ըսելով թէ դուք տակաւին ողջ էք, ալ ձեր կեանք վերջացած է:

130 զրշ. մի մամուր առաւ, ըսելով թէ դուք էրմէն ազգդ չը ճնշէիք ձեզի բուն չի գար. ճնշման արժան էք, պէտք է որ չարչարուիք:

70 զրշ. Ամալիայի մամուրներ առան իրենց եւ զմեծ լիս Ստեփան ծեծելով կիսամահ թողուցին գետնին երես:

80 զրշ. Մի չաչան եւ մի Խսլամ աստիճանաւորներ առան, իրենց թահսիլաթի գալուն կը մտնէին տներ, կնիկ մարդ որ չի գտնէին՝ տեսած աման կը ջարդէին եւ կը հայհոյէին:

120 զրշ. Հարիւրապետ Սլէման աղէն պատիժ առաւ. 1000 զրշ. պախեայ ժողովեց եւ եօթը լուծք ալ գեղէն ծախեց ըսելով թէ դուք ընկերութիւն էք, ինչ կընէք զլուծք:

70 զրշ. Ռաճապ անունով զապիթիս մը առաւ թահսիլաթի գալուն, զմարդիկ իրարու հետ կապելով եւ պախերին բախելով:

55 զրշ. Պատրիսան եւ Հիւսէին զապիթիսներն պատեալով առան, զմարդիկ եկեղեցիէն դուրս քաշելով եւ խաչ հայհոյելով:

100 զրշ. զապիթիս Ապօն միւլազիմներուն հետ միանալով Յովաննէս անուն անձին վրայ յարձակեցան այնալով, խանչալով, կրօն, ատիկա ընկերութեան մարդ է

եւ առան զվերոյիշեալն:

72 զըշ. Ամար օնպաշին առաւ իւրաքայ կերպով:

80 զըշ. Պէշիր Կամիշ առաւ, ըսելով թէ Տաճար-
եան եկեր է ձեր գեղ:

90 զըշ. Խալըթ օնպաշին առաւ եւ պատճառեց դուք
ընկերութիւն էք:

89 զըշ. Հոբէյ Խալուն առաւ գիւղիս Սարգիս քա-
հանայէն ընկերութիւն պատճառելով:

100 զըշ. Սատղ աղի Խալուն առաւ երեք անգամի
թաճարութիւն գալուն:

600 զըշ. Մէկ խրատարտար քսան հեծելազորքով եկաւ
յանկարծ գեղի վրայ. երկէ մարդիկ վախնալով փախչեցան.
երեք օր յիշեալն գեղը նստեցաւ իր հեծելազորքով եւ
ըսաւ. «գուք ընկերութիւն էք, ինձ բան մը տուէք, թէ ոչ
զձեզ կը վառեմ», որոյ առթիւ խեղճ գեղացիքս զվերո-
գրեալն ճապրի տուին:

Խալունգար աղէն քսան ձիաւորով ամիս մը ամբողջ
գեղը նստեցաւ, կըսէր. «ընկերութեան մարդ է եկեր ձեր
մէջ. կամ կը բռնէք կը յանձնէք ինձ եւ կամ գեղը
կը նստիմ եւ մինչեւ որ բնաջինջ չընեմ» չեմ ելնէր գե-
ղէն: Խեղճ գիւղացիք ալ վախնալով կը փախչէին. երեք
ամիս իրենց համար երբեք աշխատանք չընեցին. իրենց աշ-
խատանք, այսինքն ցանուած արտերն առանց ջրուելու
մնալով չորացան գնացին:

Այս բաներէս վերջ զգեղի ռէս Սարգիս անուն ան-
ձը բռնեց տարաւ ձգեց մաբուս: Երեք ամիս մաբուս քա-
շեց եւ յետոյ հաղար դուրուշ ալ իրմէն առաւ եւ զը-
կեց տուն կիսամահ:

500 զըշ. Մանուկ անուն անձէն առան տարի մը բանտ
մնալով. կըսեն թէ ասիկա մոսկօֆ է, որովհետեւ անոնց
նման է:

900 զըշ. Միւլթաղիմները երգ (յարգ) են գրաւեր
գեղէն. կըսեն գեղացոց թէ կամ կուտաք մեզի երեսուն բեռ
երգ եւ կամ հուրմաթին կը խօսամք թէ ձեր գեղի մէջ
ընկերութեան գումբանեայ կայ. մեր վախէն մենք էլ կուտա-
յինք: Յիշեալ միւլթաղիմներու ահագին ճնշումներն անհուն
են. կալի չափած ժամանակ չորսէն հնգէն մէկ հասլ կառ-
նեն եւ մէկ բարդ խոտ որ մեր մէջ 40 զըշ կը ծախուի
անոնք մենք 150 զըշ. կը պահանջեն. եթէ կտոր մը կաղամբ
կամ այլ ինչ բանձարեղէն ցանենք նէ հարիւր կամ եր-
կուհարիւր զըշ. զհասլ կը կտրեն. եթէ բողբոջու ըլլանք,
կառավարութիւնը չի լսեր:

Վրդաց կողմէն մեզ հասած փնտներ.

1 գում ոչխարներով տէր Սարգիսին վառեցին: 2 սչ-
խարի գում 1 ալ տաւարի, որ 1000 զըշ. արժէք ունէր,
Նաղարին, վառեցին: 33 բարդ տերեւ տէր Սարգիսին
վառեցին: 60 բարդ տերեւ Պողոյին վառեցին: 28 բարդ
խօտ տէր Սարգիսին վառեցին: 22 բարդ տերեւ Կիրա-
կոսին վառեցին: 13 բարդ տերեւ Աթինին վառեցին:
29 բարդ տերեւ Օհանէսին վառեցին: 4 բարդ ցորեն
Այվաղին վառեցին: 4 բարդ առույտ Խաչիկին վառեցին:
5 բարդ խոտ Գեորգիսին վառեցին: 1 թափայ տէր Սար-
գիսին վառեցին: 1 մարագ Ասլոյի Աթինին վառեցին:
1 մարագ Գւոյի Աթինին վառեցին, 10 քիլէ ցորեն ալ
մէջ վառաւ: 1 մարագ տէր Ղազարի վառեցին խոտով:
10 ոչխար Մանուկին տարան Տալիքցի քոչեր, ինքն ալ
մարախի մէջ ինչալով մեռաւ. կառավարութեան բողբոջ-
ցին չը լսեց: 2 եղ Պողոյին տարան: 10 ոչխար տէր Սար-
գիսին տարան: 14 ոչխար ռէս Սարգիսին տարան: 1 քա-
հէլ ձին, որ արժէք 15 ոսկի էր Բթու անուն քուրդ տա-
րաւ ռէս Սարգիսին: 4 ոչխար Խաչկան տարան: 1 եղ
Այվաղին տարաւ Սէն: 3 գափու Այվաղին, Ամէյի լաբէք

տարաւ: 2 տուն Տալիքի Խաչիկին կողոպտեցին, զցանկեր
աւրեցին, բողբոջեցինք չը լսեց: 12 ոչխար Վրդոյի Խօղբո-
յին տարան: 4 ոչխար Աթինին տարան: Մէկ մահաւոր
Աթի անուն անձ մը սպաննեցին. մէկ Սարգիս անուն անձ
մը սպաննեցին. մէկ Գեորգ անուն անձ մը սպաննեց Գի-
ղայ անուն զապթիան. մէկ Գիւրջ անուն անձ մը զարկին քոչեր.
մէկ Պղտոյ անուն անձ մը զարկին սախատ ըրին. Հաճի և
Գալոյ քուրդ անձինք. բողբոջեցինք չը լսեցին. մէկ Փուր-
թայ անուն անձը զարկին սպաննեցին. մէկ Սարգիս ա-
նունով անձը սպաննեց Տալիքի Խաչիկ. մէկ Ակոբ ա-
նունով անձը սպաննեցին Տալիքցի քոչեր:

Վերջապէս ասկից հինգ վեց տարուան բողբոջ եւ հա-
րստահարութիւնքն եթէ գրած ըլլանք, 1000 զուրուշի
թուղթ եւ թանաք չը բաւականայ տանիլ, եւ անտառ
մ'ալ խալամ ըլլայ հերիք չէ, կոնամք ըսել. դուք իմաս-
տունք մեր պարզամտաց քիչ գրելէն շատ իմացէք:

Ստորագրութիւններ.

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ ԲԱՆՈՒԹ.

Բալու, Հաւաւ գիւղ, 12 մարտ 1895.

Եթէ գործերն այսպէս շարունակեն, Բալուն իր շըր-
ջակայ գիւղերով պէտք է բոլորովին կորսուած համա-
րել այլ եւս: Թէ ինչպէս կառավարութիւնը կը փու-
թացնէ մեր կորուստը, կարող էք հասկնալ այս օրինակէն:
Հաւաւ նշանաւոր հայաբնակ գիւղը բանի տարիներէ
ի վեր բոլորովին փոխուած է. իրարու յաջորդող բար-
բարոսութիւններն վերջ չունին. թալան, կողոպուտ, ըս-
պանութիւններ հերիք չէին քիւրտերու կողմէ, այսօր
մեր աչաց առջեւ կը պատկերանան զարհուրելի տեսա-
րաններ թիւրք կառավարութեան կողմէ: Այս անգամ
հարկահաւաքիչներ են գործողները, տասնէ աւելի հեծ-
եալ ոստիկաններ, որք բարձրագոյն հրամանով մը ամբող-
ջին տուրքերը երկու օրէն գանձելու յատկացուցած էին:
Խեղճ գիւղացին չը տոկալով վատերու ծանր տանջանքնե-
րուն սարսափած վիճակով կը գիմէ քիւրտ ու թիւրք ա-
ղաներու, ինչքը գրաւ տալով առած ստակին կրկին տո-
կոս ստորագրելով փոքր պայմանաժամ մը համար ու վեր-
ջապէս կը յաջողի մեծ պատուհաս է մը խուսափիլ:

Այս բաւ չէր տակաւին. օր մը անցնելէն ետքը բուն
Բալուի մէջ բնակող թիւրք պէյերն, որ ամիրա կը
յորջորջուին եւ որ ինքնին շրջակայ գիւղերու հողերուն
տէրերն եղած են, 100-ական փարայ տալով հեծեալ
քսանի չափ զապթ ըյ էն եր ու զրկեցին, զարձեալ նոյն
գիւղը խրատելով որ տասը տարուան հողերու տուրքը
բունի զօրութեամբ իսկ հաւաքեն: Հրամանին անմիջա-
պէս կը կատարուի եւ ահա լեռներէ փախած անբան-
ները խրոխտ կերպով մը կը լեցունին գիւղին մէջ ու
կսկսին ըստ իրենց քմաց տունէ տուն ժուռ գալ «կեա-
վոր, քեօփէք, փարա չըգարըն» ըսելով: Վայ այն խեղ-
ճին, որ նիւթական կարողութենէ զուրկ է. փայտի հար-
ուածներուն տակ նուազեալ կը մնայ. աւելցուր ասոր
վրայ կարգ մըն ալ հայհոյութիւն, որ իրենց սովորական
բռնաձեւն է եւ ամեն գաւառացի հայու կարծես բաժինն:

Մհի. Նիկողոսեան Մեսրոպ անուն 35 տարեկան
երիտասարդն ի զուր կը պնդէր, որ կալի ժամանակ միշտ
այդ հողի տուրքերն վճարած է. նոյնպէս ամբողջ գիւ-
ղացիք. լսող չը կայ: Զապթըյէները ամենը մէկէն
նոյն թշուառին վրայ յարձակելով արիւնլուայ վիճակի
մը հասցնելէ ետքը՝ գետնաքարշ նետեցին տիղմով լի
աւազանի մը մէջ. հոգեվարքը դուրս հանուեցաւ իրեն-
ներու կողմէ, որուն մասն անխուսափելի կը թուի:

Չը մոռնանք ըսել թէ նիւթականի անկարները՝ վերոնշանակեալ ծեծէ բաժին մը առնելէն ետքը, զերկուեցան ստացուածքէ, այգիէ ու պարտեղէ:

Աստորդ նամակով մը յշնչակիդ տեղեկագրեցի Հաւաւ գիւղի մէջ ոստիկանի ջոկատով մը պահականոց հաստատուելը, որուն ծախքն ալ նորէն հողագործին վերայ կը ծանրանայ: Այդ վայրենիներն ալ բառին բուն նշանակութեամբ, պատուհասներ են, գիշեր ցերեկ իրենց կէտ նպատակ ընտրելով մանկամարդ հարսներու հասակ չափել, ծուռումուռ նայիլ եւ օր մը, որ դժուար դարձար շատ հեռի չէ, բռնաբարել պատիւնին:

Օրը նոր, պատուհասը նոր է մեզ համար, հանգիստ չունինք. կաշխատներ, կը բանինք ու կը դադիւք արին քրտինքով թրքին ու քրտին համար: Քրմըցի (գիւղի անուն) զազաները կարծես քիչ էին, կառավարութիւնն ալ իր կոշտութեամբ բռնութիւններն կրկնեց:

Ինչպէս կը տեսնենք, ամեն ոք իր տունը քաշուած ահ ու դողի մէջ է, թէ արդեօք ինչ նոր սարսափ պիտի գայ պահ մը ետքը: Բուն բարեկենդանին, այդ մեծ տօնի օրը, Մարգար, Զովանէս, Արթին եւ Մարկոս անուն 20-էն 27 տարեկան պատանի եւ երիտասարդները ոստիկաններով յանկարծ քշուեցան գիւղիս պահականոցը: Այդ խեղճերուն յանցանքն ալ ըստ աւուր կոչման ուրախութիւն ընելին է. երկու օր բանտ մնացին երկ-երկուքական ոսկի ալ ոչ ուս գտալով հազիւ կրցին դուրս ելնել:

Արագ մը բարբարոս եւ հարստահարիչ պէյեր, որ պիտիք են Շէրիֆ, Թէֆֆիք, հաճի Թէէմիք, Սայիտ, Քիւլէք Խամայիլ, Ահմետ, Սադրի եւ այլն, առանց ձեռքերնին վաւերական թղթեր ունենալու, կեղծ վագրֆնամէներով եւ իրենց սեփականութեան ենթարկեցին մեր բոլոր հողերը ու ապօրինի կերպով՝ իրենց անուան էմիրք վէրկիսիի գոշաններ կտրել տուած են: Այս անիրաւութեանց դէմ ի հնուց անտի բողոքած ենք եւ իրենց ձեռք ունեցած վագրֆնամէներուն կեղծ լիւրն հաստատող բարձրագոյն շրջականներէ հրամաններ ու շէյրիի հիւճէթն երբեք չեն կայացուցած ենք տեղական կառավարութեան. բայց սա կարեւորութիւն չը տալով, արգարութիւնը ոտնակոխ ըրած է ի նպատակ բարբարոս պէյերու, որք քաջաբերեալ՝ խեղճ ժողովուրդը իրենց մաքապա նկատելով՝ իբր գերի կը գործածեն զանոնք եւ հունձքի ատեն իբր հողատէր կը խլեն հողագործի ձեռքէն սորա քրտամբ արտադրեալ արգեանց հարիւրին քսանը:

Իբր հոյատէր ներկայանալով թող թէ չեն մասնակցիր երկրագործին ձեռք ծախուց, այլ հողային տուրքերն ալ կառավարութեան միջոցաւ բռնի ու անգութեղանակներով գանձել կուտան թշուառ երկրագործէն, մերթ ընդ մերթ մէյմէկ մաս հող սուղ գներով կը վաճառեն ժողովրդոց, սակայն նոցա ժառանգորդք՝ վաճառողին մահէն վերջ՝ վագրֆնամէն ալ ըլլալով ետ կ'առնեն վաճառեալ հողէրն առանց նախապէս իբր գին վճարեալ գումարը ետ տալու:

Վարերէ ի վեր եւ Շէրիի հիւճէթն թնտրով մեր սեփականութիւն եղած գիւղիս շրջակայ անտառները, որք կը ծառայէին մեզ իբր արօտատեղի եւ մատակարար վառելափայտի, վերջերս տաճկաբնակ գիւղորէից բնակիչք մաս մը ի նոցանէ քանդելով արտի վերածեցին եւ մնացածներն ալ բոլորովին գրաւեցին եւ զմեզ խալաւ զրկեցին վառելափայտէ եւ արօտատեղիէ: Բազմիցս թէեւ դիմեցինք կառավարութեան, ներկայացնելով

մեր վաւերական թուղթերը, սակայն նա անլուր մնալով մեր բողոքանաց ու աղաղակներուն, թողարկեց որ նոքա բողոքովին տէր դառնան մեր իրաւանց:

Այսպիսի վիճակի մը մէջ գտնուող ժողովուրդ մը յայտնի է թէ՛ կարող չէ բնաւ առանց պանդխտութեան ապրիլ եւ սակայն քանի մը տարիներէ ի վեր այս առթիւ, ինչպէս ուրիշ գիւղորէից, նոյնպէս եւ գիւղիս հասարակութիւնը բազմադիմի դժուարութեանց բաղխուեցաւ, զի փոխանակ անցագրի օրինական տրոց, մինչեւ մէկուկէս ոսկի ստանալով հազիւ պանդխտեց անցագիր կուտային. բայց երբ կը հասնին Պօլիս թշուառները յետ կը դարձունեն:

Արտատուք կը դառնան իրենց բնակարանը ահանատիս լինելու իրենց թշուառ զաւակաց սովալլուկ վիճակին եւ ճնշուելու վճարումն անկարելի դարձած եւ հետզհետէ ծանրացող պարտոց տակ: Իսկ վերջերս բոլորովին արգիլուեցաւ անցագիր տրուիլ ի մեծ յուսահատութիւն տառապեալ ժողովրդոց:

Տեղական կառավարութիւնը՝ գիւղիս այս արգահատիկ եւ ողորմելի վիճակը առանց բնաւ ի միտ առնելու, տէրութեան որոշած պայմանաժամերուն հակառակ, անընդհատ հարկահաններ կը տեղացնէ մեր վրայ, որք անլուր միջոցներով կը չարչարեն, կը հայհոյեն, կը ծեծեն եւ մինչեւ իսկ սաստիկ ձմրան տղմուտ լճերու մէջ ձգելով զայնս կը ծեփեն յոտից ցլուխ ապականեալ ցեխերով, մինչեւ որ վճարեն իրենցմէ եղած նոյն իսկ ապօրինի պահանջումները: Գրամ վճարելու անկարողներուն կահ կարասիները եւ տուներն իսկ ծախեով նորա թշուառութիւնը կատարելութեան կը հասցնեն:

Պանդխտներու կիներն եւ որբերը ենթակայ են ամենքն ալ անխորի այս վիճակաց: Թէ մէկ թիւ ի տուրքը, զոր պանդխտք արդէն կը վճարեն Պօլիս եւ այլ քաղաք, հոս բռնի կը գանձեն անգամ մ'ալ նոցա ընտանիքներէն: Այս առթիւ ըրած դիմումիս ալ ապարգիւն մնացած է տեղական կառավարութեան առջեւ:

Այս ամեն ճնշմանց վրայ ճնշում մ'ալ աւելցուց մեր վրայ, զի գաւառիս փօլիս փօմիսէր քանի մը ամիսէ ի վեր խումբ մը հեծեալ ոստիկանօք գիւղս գալով՝ իրենց եւ իրենց կենդանեաց բոլոր պիտայքը ձերիապէս ու բռնի մատակարարել կուտան հայերուն, որք իրենց զաւակաց չոր ցամաք հաց մը կերցնելու անկարողութեան ենթարկուած են:

Սոցա գիւղիս մէջ ի գործ դրած անառակութիւնները չենք կրնար պատմել մասնաւորապէս նշանակենք թէ շարունակ հրացան ի ձեռին շրջելով փողոցէ փողոց կը զարնեն պատահած հաւերը, թռչունները եւ եկեղեցւոյ ու ժօտակայ ս. Աստուածածնայ քաղցրահայեաց աղաւնիները, որ յատկացեալ են ուխտաւորաց կրօնական պիտոյից. ուստի եւ բազումք ի ժողովրդոց գնդակահար լինելու երկիւղէն, եկեղեցի յաճախելէ դադրած են: Եւ մեր անմեղ զաւակունք կը խորշին վարժարան երթալէ որոյ մէկ անջրպետ մասը, ուր կը բնակին սորա, անբարոյականութեան որք դարձուցեր են, կեղբոնէն արտաքսուող բողոքը հոս հիւրընկալելով. եւ մենք լռելու դատապարտուած ենք:

Վիշերը չենք կարող անվրդով քննալ, զի ահա հոս պատ մը կը ծակուի, հոն տուն մը կը կողոպտուի, անգին թշուառի մը կենդանիները կը յափշտակուին, ուրիշ տեղ այլ խժդժութիւնք կը գործադրուին, արմատաց սեղեր կը հրդեհուին յանկարծ եւ ողորմելի մըքորո տարուան աշխատութիւնը ու իր հէք զաւակաց ամբողջ կենսքը վայրկեանի մը մէջ մոխիր կը դառնան:

Յերեկն ալ ազատ ու անվտանգ չենք կարող կատա-

րել մեր մշակական գործերը, ոչ ալ մեր այգիստանք ու արտօրայք ազատ են բարբարոսաց աւերումէն: Բռնակալ պէյերէն Թէֆֆիք պէյը, որ իր կատարած չորագործու Պեանց պատճառաւ երկար տարիներ բանտարկուած էր, եւ սորա հայրը Շէրիֆ պէյը, որ ժամանակին մեր գիւղը կը բնակէր, բայց իր գործած անհամար չարեաց պատճառաւ բազմաժախ ու երկարատեւ դատաւարութեամբ արտաքսուեցաւ, ասոնց միանալով նաեւ հանրածանօթ Հիւսէին պէյը, որ իբր մարդասպան անբաստանուած ու դատաւարուած էր, (այժմ իտարէի ժողովոյ անդամ) եւ որ յատկապէս զմեզ հարստահարելու համար տասնորդի վարձակալ եղած է, զանազան բռնութեամբ, ինչպէս ուրիշ հայ գիւղեր, նոյնպէս եւ զմեզ ձնշած է. այսօր ի վրէժ մեր մնացեալ կենաց ալ վերջին հարուած մը տալու համար կընեղայացնեն զմեզ առաջի կոռւովարութեան իբրեւ կասկածելի անձեր:

Վառառապետը կը տանի զմեզ եւ իր ներկայութեան յանդիմանելէ եւ մեր գլխուն բիւր անարգանք ու նախատինք տեղացնելէ յետոյ՝ կսպառնայ Տաւրիկի հարուածը տալ մեր գիւղին: Մենք խեղճ արարածներս ըստ մեր նախահարց մեր պետական տուրքեր անմերի վճարող անձեր լինելով, չը գիտենք թէ ի՞նչ է Տաւրիկը եւ ի՞նչ գործուած է այնտեղ՝ դաւառապետին գլխութիւնը կը հայցեմք մեր անմեղութիւնը յայտնելով բայց նա աւելի կը զայրանայ, աւելի կը բորբոքի եւ զմեզ սարսափեցնելով ականատեսութեամբ կը պատմէ ի Տաւրիկ կատարուած սոսկալի խժոժութիւնները:

Ո՛հ, հոն էի, իբրեւ, նոքա եւս ձեզ նման խեղճ անմեղ անձեր էին, բայց չը խնայուեցան նոքա, եւ զիրենք բոլոր ընտանիք եւ զաւակօք ու շրջակայ հայ գիւղերով հրոյ եւ սրոյ ճարակ ըրինք. ձեզ ալ ձիւղ անոնց պէս կընենք. լաւ համոզուեցէք որ ձեր անունը պէտք է ջնջուի աշխարհէն:»

Ահ ու սարսափ պատեց զմեզ եւ այս բարկութեան ճիրաններէն գէթ առժամապէս ճողպրելու համար, ինչպէս Ձէթ գիւղացիները նոյնպէս եւ մենք մեծկակ փրկանք մը տալէ ի դատ ոչինչ կրցինք ընել: Գիւղովին րընտքին լինելու երկիւղէն ահաբեկեալ է մեր սրտերը:

Ձէթ գիւղի մէջ յեղափոխական պահուած է ըսելով՝ յանկարծ բաւական բազմութեամբ հեծեալ զինուորներ կը մտնեն գիւղը, կսկսին ամեն տուն մանրամասնաբար խուզարկել. հսկարաւոր հայհոյութիւններով եւ լուտանքներով սաստիկ կը գանակոծեն խեղճ գիւղացիները եւ երբ կը տեսնեն թէ յոյսերին ի գերեւ կենէն, դարձեալ իրենց ամենօրեայ կաշառակերութիւնը յագեցնելու համար առանց պատճառի կը ձերբակալեն քաջայեան Մեսրոպը, Մանոյեան Պապան, Սոփեան Յարութիւնը, Գուրգեան Մարտիրոսը եւ Մէյնաղարեան Պետրոսը եւ ուղղակի կը տանին բանտ, գիւղին մէջ եւ ի ճանապարհին սոսկալի կերպով ծեծելով, թքնելով եւ հայհոյելով:

Այս մարդիկ մէկ շաբաթ բանտ մնալէ վերջ խեղճ գիւղացիք կը տեսնեն Նէճիպ փաշայի որդին Իպրահիմ պէյը, որոյ միջնորդութեամբ 1500 սովոս կաշառք տալով կը յաջողին ազատել թշուառ բանտարկեալները: Մէկ երկու օր վերջը դարձեալ կուգան ոստիկաններ եւ դարձեալ երեւակայական յեղափոխականը կը պահանջեն. գիւղացին ահ ու սարսափի մէջ, այլ եւս կաշառատուութեան աժն ալ չունի, որ գլուխը աղատէ սպառնացող վտանգէն:

Վառառապէս ոստիկաններ կը զգուշան խառնաթ գիւղը, ամեն տուն կը խուզարկուի, թրքական բարբարոսութիւնները եւ չարաբանքները իրարու վրայ կը տեղան գիւղացին գլխոյն, տուններու մէջ գտնուած հին եւ նոր զէն-

քերը, որոնցմով կը յուսար գիւղացին ինքզինքը պաշտպանել քիւրտ աւաղակներու դէմ, ամբողջն ալ կը գրաւուին:

Վաղաքիս եւ շրջակայ գիւղերու մէջ հարկահաւաքիչ զինուորները անտանելի կերպով կը նեղեն ժողովուրդը, անոնց ամբողջ տնական կահ կարասին եւ օրական պարէնը ծախելով կը գանձեն տուրքերը. իսկ այն անձը, որ ոչինչ ունի եւ ամեն պարագայի տակ չեն կարող ոչինչ գտնել եւ գրաւել, նախ բանտ կը տանին, հոն բանի մը օր կը մնայ եւ յետոյ բանտէն հանելով իբր ոճրագործ բանի մը զինուորներէ շրջապատեալ, մոռնեալիկ մը առջեւին, կը յառաջանան թաղերուն մէջ եւ հոն մոռնեալիկ կսկսի կանչել. «այս մարդը կոռւովարական գանձը տօլան տրմիշ բրած է անաւթթաբար եւ իրեն ի պատիժ կոռւովարութեան սոսժմանած սոյն պատիժը կը կրէ», եւ յետոյ դարձեալ բանտ կը տանին եւ հոն կը դատաւարտեն իբր տոյնտրոքի, կոռւովարական պարտքին վրայ տօլան տրմիշ թեան ճէղա մը ալ կը բարդեն եւ այսպէս կը մնայ բանտին մէջ:

ԳՈՒՐԳԵԱՆ.

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

Տէր խմբագիր «Հնչակ» թերթի, ի Լոնդոն.

«Հայքի» ներկայ տարւոյն յունիս 15 թուին մէջ կը կարգանք «Հնչակ» և Սասունցիք» վերնագրով բանի մը տող: Այդ գրութեան մէջ գրուած է, որ իբր մեղմէ Պետրոսը յայտարարած ըլլայ, թէ Սասունցիները Մուրադին ըսած են թէ՛ «Աղբար, դու մեր մէջ ի՞նչ գործ ունիս, մենք արգէն համոզուել եմք, մենք աւաղակ Գուրգ շատ ենք սպաններ, գնա քաղաքաց և Ստամպուլի վախկոտ հայոց տուր զքո բարոգ:» «Հայքը» կաւեցուցէ ատոր վրայ, թէ իբր Պետրոսի խօսքերէն «կատարեալ վստահութեան արժանի» մարդը եղբայրացուցած ըլլայ, թէ եթէ «հերկու, երեք յեղափոխականներ» չըլլին՝ Սասունցիք չը պիտի կոտորուէին:

Մենք հիմա բացարձակապէս կըւենք, որ կամ այդ «կատարեալ վստահութեան արժանի» մարդը խաբեբայ մ'է և կամ հոյերէն ամենեւին չի հասկնար, որ մեղմէ Պետրոսի ըսած խօսքերը ուրիշ կերպ կը մեկնի: Մուրադը, Մեղքոնը մեր գրկին մէջ միշտ գուրգուրուած և պաշտուած անձնաւորութիւններ են և անոնց գործերը մեծ և գնահատելի են եղած մեզ համար, որ մինչև գալիք Եւրոպացիներ սասունցիներս մեր սրտին մէջ վառ պիտի պահենք. «Արեմն «Հայքի» «կատարեալ վստահութեան արժանի» մարդը սոստ է խօսեր և մենք մեր պարտքը կը համարենք մեր սիրելի սղգին առջև հրապարակով մաքրել այդ արատը, որ «Հնչակի» և մեզի չարակամ մէկը կը յանդգնի մեր արիւնտ ճակտին վրայ դնել:

Ամօթ ալ այն հայ ըսուած թերթին, որ ատանկ ազգափնտս և միւլեոյն ժամանակ զրպարտիչ ստայօգութիւններ կը հիւրասիրէ և կը կրկնէ այն, ինչ որ արիւնխառմ գաղան թիւրք կոռւովարութիւնը:

Այս նամակը կը խնդրենք զետեղել «Հնչակի» մէջ. մէկ օրինակ ալ կը զօկենք «Հայքին» հրատարակելու համար:

Մնամք Սասունցիներ՝

Անուշ (Պետրոսի կին). Պետրոս. Ղարգան.

22 յունիս 1895, Լոնդոն.

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և դրամ ու մանդատ ուղարկել հեռուեալ հասցեով. —

M. Beniard. — 22, Ormiston Road, Shepherd's Bush London, W [Angleterre]